

**KONSEPTLARNI MADANIY MODELASHTIRISH
MASALALARI**

Nargiza Maxsudova Aslanbekovna

Andijon davlat chet tillari instituti,

ingliz tili amaliyoti kafedrası o'qituvchisi

mahsudovanargiza277@gmail.com+998912891501

ORCID ID 0009-0003-4325-7789

Mirolimova marjonaxon ikromjon qizi

A student of Andijan State Institute of Foreign languages.

Annotatsiya: Ushbu maqolada konseptlarni madaniy modellashtirish leksikografik yondashuvga nisbatan kengroq va chuqurroq tahlil etilgan. Konseptual modellashtirish, madaniyatning barcha ma'nolarini hisobga olgan holda, murakkab hodisalarni tasvirlashga yordam beradi. Turli usullardan kompleks foydalanish, konseptlarni fikr va madaniyat birliklari sifatida keng qamrovli tushunishga imkon beradi. Shuningdek, leksikografik usulning konseptual modellashtirishdagi afzalliklari ham muhimdir. Uning lingvistik faktlarga va tavsifning belgilangan prinsiplarga asoslanishi natijalarning ilmiy asosligini oshiradi, adabiy tilning me'yori bazasi ma'lum bir madaniyatda bilimlarni namoyish etishning an'anaviy, qat'iy tajribasini aks ettiradi.

Kalit so'zlar: Konseptual modellashtirish, madaniyat, leksikografiya, murakkab hodisalar, lingvistik faktlar, sinxron lug'atlar, adabiy til.

Konseptlarni madaniy modellashtirish leksikografikaga qaraganda kengroqdir, chunki bunda konseptning barcha madaniy ma'nolari hisobga olinadi. Binobarin, har bir yondashuv konseptlarning murakkab hodisasini tavsiflashga yordam beradi. Turli usullardan kompleks foydalanish konseptlarni fikr va madaniyat birliklari sifatida keng qamrovli tushunishga imkon beradi.

Leksikografik usul konseptual modellashtirishda ham katta afzalliklarga ega.

Avvalo, uning lingvistik faktlarga va tavsifning belgilangan prinsiplariga asoslanishi olingan natijalarning ilmiy asosliligini oshiradi.

Ikkinchidan, lugʻat taʼriflarining umumiyliги va qisqaligi konseptning yadroviy, doimiy xususiyatlarini aniqlashga imkon beradi. Uchinchidan, sinxron lugʻatlar jamiyat rivojlanishining maʼlum bir davri uchun tegishli konseptlar haqida tasavvur beradi. Toʻrtinchidan, adabiy tilning meʼyoriy bazasi maʼlum bir madaniyatda bilimlarni namoyish etishning anʼanaviy, qatʼiy tajribasini aks ettiradi.

Konseptlarning leksikografik tavsifini rivojlantirishning istiqbolli yoʻnalishi anʼanaviy leksikografiyaning baʼzi cheklovlarini yengib oʻtadigan lugʻatlarning innovatsion turlarini yaratishdir.

Tarixiy lugʻatlar til va madaniyat rivojlanishining turli bosqichlarida konseptlar dinamikasini modellashtirishga imkon beradi. Ideografik lugʻatlar esa konseptlarni tematik prinsip asosida tuzadi, ular orasidagi tizimli aloqalarni namoyish etadi. Assotsiativ lugʻatlar konseptning barqaror assotsiativ munosabatlarini tahlil qilish orqali uni modellashtiradi. Kognitiv va freym lugʻatlari konseptlar asosidagi chuqur kognitiv strukturalarni qayta tiklaydi. Konseptual soha dinamikasini oʻrganishning leksikografik jihatida V.I.Karasik, G.G.Slishkin, R.M.Frumkina va boshqalarning tadqiqotlarida ishlab chiqilgan.

Konseptual soha dinamikasini qayta tiklashga turli innovatsion leksikografik yondashuvlar Ye.I.Zinovyeva, A.P.Babushkin va boshqa olimlar tomonidan taklif qilingan. A.L.Sharandin va U.Men konseptni “voqelikni aks ettiruvchi va talqin qiladigan, kognitiv jarayonlarga taʼsir qiladigan va bilimlarni xotirada saqlaydigan mental qurilish” deb biladi. Koʻpgina tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, maʼno va iboralarni lingvistik tahlil qilish konseptni oʻrganishning eng mantiqiy va ishonchli usuli hisoblanadi. Chunki u konsept belgilarini aniqlash va lugʻat yozuvida uning mazmunini har tomonlama tavsiflash imkonini beradi.

Turli xil lugʻat maʼlumotlari asosida konsept tadqiqotlari mavzusi bir qator yetakchi tilshunoslar tomonidan faol ishlab chiqilgan. Ularning tadqiqotlari tilning konseptual sohasidagi dinamikani leksikografik modellashtirish boʻyicha davom etayotgan tadqiqotlar uchun uslubiy asos boʻlib xizmat qiladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, innovatsion leksikografiya nafaqat ushbu sohani rivojlantiradi, balki murakkab tushunchalarni leksikografik modellashtirishni boyitish va kengaytirish orqali an'anaviy usullarning ba'zi cheklovlarini ham yo'q qiladi.

Umumiy adabiy til lug'atlaridan tashqari, dunyoning dialekt lisoniy manzarasini aks ettiruvchi mintaqaviy lug'atlar konseptlarni leksikografik modellashtirish uchun qimmatli ma'lumotlarni taqdim etadi.

Mintaqaviy leksikografiya bir xil konseptlarni turli lahjalarda ifodalashning o'ziga xos xususiyatlarini – so'zlarning haqiqiy leksik ma'nolari jihatidan ham, etnomadaniy ma'nolar, baholash nuqtayi nazaridan ham aniqlashga imkon beradi.

Adabiy va dialektal leksikografik manbalarni taqqoslash milliy konseptlarni ularning lingvistik timsolining barcha xilma-xilligi to'g'risida yanada kengroq tasavvur beradi. Bu odamlarning etnomadaniy xususiyatlariga nisbatan konseptual sohani modellashtirish uchun muhimdir.

Lug'atlar professional leksikograflarning sa'y-harakatlari bilan yaratiladi. Biroq, bir qator tadqiqotchilar ushbu ishni psixolingvistik tajribalar paytida til egalaridan olingan ma'lumotlar bilan to'ldirishni taklif qilmoqdalar. Bunday xalqona leksikografik yondashuv asosiy konseptlarni tavsiflashda madaniy ma'ruzachilarning lingvistik ongini ko'proq hisobga olish imkonini beradi. Bu kollektiv kognitiv tajriba birliklariga nisbatan leksikografik modellashtirishning ishonchligini kafolatlaydi. Shuni ta'kidlash kerakki, professional va soddalashtirilgan leksikografiyaning kombinatsiyasi tushunchalarni milliy madaniyat elementlari sifatida chuqurroq o'rganish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Zamonaviy konseptual tadqiqotlarda konseptni tavsiflashda bir nechta manbalardan foydalanish odatiy holdir. Ushbu manbalar tadqiqotning turli bosqichlarida qo'llaniladi va har bir bosqich o'ziga xos tarzda nazariy jihatdan asoslanadi.

Ko'pgina lingvokognitiv (yoki lingvokulturologik) tadqiqotlarda

leksikografik ma'lumotlar odatda konseptni tahlil qilishning dastlabki bosqichida keltirilgan. Ushbu bosqichning maqsadlari bir necha usul bilan ifodalanishi mumkin, jumladan: 1) konsept bilan bog'liq atamalarni aniqlash; 2) til tizimiga xos bo'lgan konseptual tarkibning jihatlarini aniqlash (ya'ni, ko'pchilik ona tilida so'zlashuvchilar tomonidan tan olingan eng barqaror konseptual xususiyatlar); 3) leksikografik manbalardan ta'riflardan foydalanish.

Keyingi bosqichlar assotsiativ yoki diskursiv materiallarni o'z ichiga olishi mumkin, ularning har biri turli asoslarga tayanadi. Bunga quyidagilar kiradi: 1) zamonaviy kollektiv ongda lingvistik tizimli tahlil jarayonida aniqlangan konseptual xususiyatlarning ahamiyatini baholash; 2) konseptni ifodalovchi birlamchi leksemaning psixologik nuqtayi nazardan muqobil ma'nolarini aniqlash (ya'ni, zamonaviy ona tilida so'zlashuvchilar konseptni qanday qabul qilishlari va tushunishlarini aniqlash); 3) konseptning periferik qatlamlarini assotsiativ materialni o'rganish orqali aniqlash.

Leksikografik manbalardan til tizimidagi ma'lum bir konseptni ifodalovchi so'zlar doirasini aniqlash uchun foydalanish mumkinligi shubhasizdir. Mental yondashuv lug'at til tizimiga xos bo'lgan va barcha til egalari uchun umumiy bo'lgan asosiy konseptual xususiyatlarni samarali aks ettirishi mumkinligini tan olishdan iborat. Assotsiativ ma'lumotlar keyinchalik ma'lum bir vaqtda lingvokulturologiya doirasida aniqlangan ushbu konseptual xususiyatlarning ahamiyatini oshiradi.

Leksikografik manbalarda faqat konseptual tuzilmani ochib beradigan holatlar mavjud bo'lib, konsept tarkibining majoziy hamda baholovchi elementlari faqat assotsiativ ma'lumotlar yordamida aniqlanadi.

Aslida, odamlar o'zlarining his-tuyg'ularidan atrofda voqelikni idrok etish va tushunish uchun foydalanadilar, voqelikning mental tasvirini yaratadilar. Til obyektiv dunyo va shaxsning subyektiv talqini o'rtasida bog'lovchi bo'lib xizmat qiladi, bu unga atrof-muhitni tushunish va u bilan o'zaro aloqada bo'lish imkonini beradi. Konseptlar shaxsiy tajriba va jamiyat ta'sirida shakllangan ushbu kognitiv tuzilmaning asosiy tarkibiy qismidir. Ushbu tushunchalar an'ana va obyektiv

haqiqat ta'siri ostida birlashtirilib, natijada kollektiv konseptual tuzilma hosil bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Краткий словарь когнитивных терминов / под общ. ред. Е.С.Кубряковой. – М., 1997. – 245 с. – С. 90-92.
2. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2010. – 314 с. – С. 3-4.
3. Пименова М.В. Концептуальные исследования и национальная ментальность // Гуманитарный вектор/ 2011/ № 4 (28). – С. 126-132.
4. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка. – М.: Флинта, 2010. – 288 с. – С. 155.
5. Попова З. Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2010. – 314 с. – С. 28.
6. Денисов П.Н. Единицы словаря // Национальная специфика языка и её отражение в нормативном словаре/Отв. ред. Ю.Н. Караулов. – М., 1988. – С. 48-52.
7. Дубичинский В.В. Теоретическая и практическая лексикография. – Вена-Харьков, 1998. – 160 с. – С. 101.
8. Морковкин В.В. Об объеме и содержании понятия “теоретическая лексикография” // ВЯ. 1987. – N 96. – С. 36-37.